

розвитку, а органом бюрократичного командування над ними. Уряди національних республік призначаються, зрозуміло, Москвою, точніше сказати, Сталіним» [6]. І ще одна його репліка, про практичні результати періоду українізації: «Мало змінився національний склад бюрократії» [10]. Тобто вже у 1930-х облудна машкара «інтернаціоналізму» приховувала оновлену Російську імперію, де УСРР/УРСР перетворилася з протекторату Кремля (якою вона була у 1920-х, виборовши певну автономію) на безправну колонію, де незначна частина тубільців (добрана за ознакою лояльності, а не хисту) мала певні можливості фахового і кар'єрного росту, натомість основна тубільна маса задовольнялася служінням колоніальній владі на нижчих щаблях суспільної драбини. Що ж стосується нікчемного представництва етнічних українців у керівних структурах партії більшовиків й органах пропаганди, то це засвідчує, що українська нація не стояла біля витоків СРСР і не брала участі у керуванні ним у період 1920-50-х років.

Сказане вище стосується часів Сталіна. З кінця 1950 років в УРСР розпочався доволі потужний антиколоніально-автономістський рух, який охопив не лише інтелігенцію, а і частину партійної номенклатури, маючи наслідками певні трансформації й на загальносоюзному рівні; але це вже інша тема.

1. Гончарук Т.Г. Праці українських істориків О. Оглоблина та М. Слабченка як підґрунтя економічної концепції М. Волобуєва. - [Електронний ресурс] // Режим доступу: [http://www.stationline.org.ua/histori/114/21574-praci-ukra%D1%97nskix-istorikiv-o-ogloblina-ta-m-slabchenka-yak-pid%D2%91runtya-](http://www.stationline.org.ua/histori/114/21574-praci-ukra%D1%97nskix-istorikiv-o-ogloblina-ta-m-slabchenka-yak-pid%D2%91runtya-ekonomichno%D1%97-koncepcii%D1%97-m-volobuyeva.html)

[ekonomichno%D1%97-koncepcii%D1%97-m-volobuyeva.html](http://www.stationline.org.ua/histori/114/21574-praci-ukra%D1%97nskix-istorikiv-o-ogloblina-ta-m-slabchenka-yak-pid%D2%91runtya-ekonomichno%D1%97-koncepcii%D1%97-m-volobuyeva.html)

2. Гриневич В.А. Утворення наркомату оборони УРСР у 1944 р.: з історії однієї політичної гри //Український історичний журнал. – 1991, № 5. – С. 29 - 37.

3. Костырченко Г.В. Тайная политика Сталина. Власть и антисемитизм. Изд. 2-е, доп. М.: Международные отношения, 2003. – 784 с.

4. Наталя Яковенко: «В Україні діяла не "советская власть", а радянська влада» (інт.) - [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/12/6/64212/>

5. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / За редакцією Шемшученка Ю.С., Бабкіна В.Д. К.: Генеза, 1997. – 400 с. – С.142

6. Роговин Вадим Была ли альтернатива? Том 6: Мировая революция и мировая война. - [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://web.mit.edu/people/fjk/Rogovin/volume6/>

7. Сергій Єкельчик: «Якщо «колоніальний», значить, ми не були відповідальні за минуле» (інт.) - [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.korydor.in.ua/stories/sergij-yekelchuk-pamjat-reprezentacija-kultura.html>

8. Советский энциклопедический словарь/ гл. ред. Прохоров, А.М. изд 4-е, – М.: Советская Энциклопедия, 1987. – 1600 с. – С. 603

9. Троцкий Л. Крупный успех (По поводу международной конференции Четвертого Интернационала). - [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://web.mit.edu/people/fjk/BO/BO-70.html>

10. Троцкий Л. Термидор и антисемитизм. - [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.litru.ru/br/?b=71066&p=67>

УДК 94(477.7)

Віктор Доценко

Теоретико-методологічні засади дослідження ролі громадського руху в процесах консолідації українства кінця ХІХ – середини ХХ ст.

У статті на основі аналізу монографічної літератури робиться спроба дати теоретико-методологічне обґрунтування напрямків та особливостей дослідження процесів пов'язаних з виникненням та розвитком громадського руху українства кінця ХІХ – середини ХХ ст.

Ключові слова: громадський рух, українство, імперії, консолідація.

Viktor Dotsenko

Theoretical and Methodological Basis of Research of the Social Movements' role in the Process of Consolidation of Ukrainians in the late XIX - mid XX centuries

The author makes an attempt to perform theoretical and methodological study of the areas and study features of processes associated with the emergence and development of Ukrainian social movements in the late XIX - mid XX centuries based on analysis of monographic literature.

The article underlines the peculiarities of formation and development of social movements of the second half of XIX – the beginning of the XX century; describes the organizational development of social associations in social and political, cultural and religious areas defines their impact on the Ukrainian national movement of the Russian and Austro-Hungarian empires. The author traces the evolution of the basic forms of state authorities influence on the Ukrainian public initiative during various historical periods that negatively influenced functioning of social associations, voluntary societies and unions.

Due to the performed research it was determined that the Russian imperial government conducted strong chauvinistic policies against Ukrainians aimed at gradual assimilation, the destruction of language and culture. Ethnic and political and social and political processes taking place in continental European empires of the late nineteenth century had a significant influence on the formation of Ukrainian public movement. They worsened the situation of Ukrainians extremely leading to creation of their own system of associations that had to perform full support to the community in solving urgent problems and represent the interests of Ukrainians in the relationship with the imperial bureaucracy.

Key words: *Social Movement, Ukrainians, Empires, Consolidation.*

Україна переживає складний етап розбудови державності й формування громадянського суспільства. З-поміж низки системних викликів часу, що має вирішити молода державність, особливої актуальності набуває забезпечення соціально-економічних і правових засад курсу етнонаціонального розвитку. Треба створити сильну національно-свідому українську націю – політичну націю, з розвинутими інститутами громадянського суспільства. Невід'ємним елементом розвитку громадянського суспільства є система громадських організацій, добровільних товариств, кооперативних та професійних спілок. Система незалежних громадських об'єднань дозволяє суспільству контролювати державно-владні інституції, реалізовувати законодавчі ініціативи та захищати права українських громадян незалежно від їх соціального, професійного, національного та релігійного статусу.

Незважаючи на значну увагу вітчизняних істориків та іноземних вчених до подій і процесів, пов'язаних з політико-соціальною історією українства, досі відкритими залишаються питання, відповіді на які потребують окремого комплексного дослідження. Серед них необхідно виділити історію громадських інституцій та рухів кінця XIX – середини XX ст. Переоцінка буремних подій зазначеного історичного відрізка, що відбувалися у зв'язку з формуванням нових політичних націй та швидке заповнення прогалін у політичній історії українства новітньої доби об'єктивно породжують потребу нових підходів до цього драматичного періоду. Тому метою нашої статті є розглянути теоретико-методологічні засади дослідження ролі громадського руху в процесах консолідації українства кінця XIX – середини XX ст., визначити основні напрямки дослідження даної проблеми та її значення для консолідації сучасної української нації.

Осмислення історії громадського руху в Україні неможливе без опертя на теоретичні засади етнополітики та міжнаціональних відносин і застосування необхідних методів наукового дослідження, котрі у своїй сукупності складають теоретико-методологічну основу дослідження. Для дослідження історії громадського руху та його впливу на українство необхідно використати всю сукупність загальнонаукових, спеціально-історичних методів та методологію суміжних гуманітарних наук: політології, соціології, юриспруденції тощо. Історичне осмислення історії українського громадського руху неможливе без використання теорії пізнання та дотримання основних наукових принципів і застосування відповідної методології. Такий спосіб пізнання ґрунтується на досягненнях сучасних соціально-гуманітарних наук, досвіді проведення етнополітики, надбаннях вітчизняної та зарубіжної історіографії та достовірній джерельній базі.

Природа та діяльність громадських об'єднань України поки що тільки стає предметом інтересу історичної науки. Спеціальних досліджень, що стосувались би історії громадських об'єднань різних етносів України взагалі, і громадських об'єднань титульної нації зокрема, в українській науковій літературі обмаль. Разом з тим, ця тема знаходиться

на перетині різноманітних напрямків історичних досліджень та споріднених наукових дисциплін – це теорія націй, національних відносин, етнополітологія, етносоціологія, етнопсихологія, теорія та практика громадської активності та самоорганізації тощо.

У теорії політики прийнято розрізняти первинних і вторинних суб'єктів. До перших відносяться різноманітні соціальні групи, в тому числі і етнічні. До других належать інституціонально-організаційні структури, які є виразниками і захисниками інтересів певної соціально-етнічної групи. Участь первинних суб'єктів у політичному і соціально-економічному житті політичної системи суспільства можливе лише при наявності відповідних інституціональних одиниць – громадських організацій, добровільних товариств, кооперативних та професійних спілок.

Формування політично активної етнічної громади відбувається у процесі організації та структурування системи громадських інституцій, які є виразниками інтересів даної етнічної громади у інонаціональній державі. Дану систему громадських інституцій, які виражають інтереси певної соціально-етнічної групи у стосунках з державно-владними інституціями та є активними суб'єктами політико-суспільних відносин можна назвати громадським рухом.

Громадський рух як сформована та розвинена система громадських інституцій включає в себе ряд підсистем, які об'єднані спільними ознаками, що притаманні усім її елементам. Зокрема, у нашому випадку – це етнічна єдність та національна однорідність учасників громадського руху, тобто приналежність до певної етнічної групи, народу. Підсистеми громадського руху визначають основні напрямки діяльності певної громадської організації чи добровільного товариства. Зокрема, захист політичних прав етнічної громади об'єднує політичні партії та громадські організації у єдиний політичний рух, захист соціально-економічних інтересів формує соціально-реабілітаційний рух, збереження національно-культурної ідентичності відбувається за допомогою культурно-освітніх громадських об'єднань.

Сформована система громадських об'єднань виводить етнічну громаду на інший рівень політичних відносин з державно-владними інституціями, коли етнічна меншина може існувати і без наявності власної держави, а її громадський рух дозволяє зберігати національно-культурну та політико-економічну ідентичність.

Громадський рух українства сформувався у період активного наступу російського та австрійського самодержавства на українську громаду. Політика російських урядовців стосовно українців мала яскраво виражений асиміляційний характер, направлений на повну соціально-економічну, політичну та культурно-релігійну асиміляцію українського етносу. Протидія прагненням російського царизму перетворити українську громаду у об'єкта політики викликала жорстку протидію з боку тогочасної еліти – промисловців, релігійних діячів, інтелігенції. Саме наявність в українській громаді культурно-релігійної,

політичної та економічної еліти призвело до формування власного громадського руху.

Як і будь-яка інституціональна система, громадський рух не є статичним утворенням. Під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів у соціальному організмі, яким можна вважати громадський рух відбуваються зміни, проходить його поступова еволюція або завмирання і деградація. Такі ж процеси відбувалися і з українськими громадськими об'єднаннями. Громадський рух українства пройшов складний процес формування, розвитку у формі різноманітних громадських об'єднань, які були реакцією соціального організму на зовнішні і внутрішні подразники. Зокрема, поява громадсько-політичного руху у період революційних та військово-соціальних потрясінь, які переживало українство Російської та Австро-Угорської імперій на початку XX ст.

Цілком зрозумілим є і зародження в українському культурному середовищі громадських інституцій політичного спрямування, які вивели на новий вищий щабель ідеї етнічної спільності українців Російської та Австро-Угорської імперій. Наприкінці XIX ст. українські інтелектуали звільнилися від зв'язку з Росією, наголошуючи, що Україна від неї у всіх аспектах: у мові, літературі, культурі, історії та політиці. Це було ознакою народження модерного українського націоналізму, який уже не припускав співіснування різних ідентичностей. Визнавши себе українцями, націоналісти вже не мали можливостей ототожнювати себе з імперією. [3, с.165]

Об'єднання політично свідомих українських громадських діячів стало поштовхом до формування концепції «нової історичної спільності», яка фактично привела до формування ідеї політичної нації та появи власне українських держав – Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки. Політична українська нація постала на певному етносоціальному ґрунті, до складу якого входили як культурно-релігійна ідентичність, так і сформована система громадських інституцій.

Будучи виразником традиціоналістського у своїй суті українського селянства, громадський рух мав не тільки стати захисником його інтересів, але і свого роду модернізатором архаїчного у своїй суті селянства. Громадські інституції, які діяли у чужому для українців міському культурному середовищі (польському, російському, німецькому), мали нейтралізувати негативні асиміляційні впливи титульних націй та створити власну українську націю-державу.

Кінець XIX – початок XX ст. позначився не лише поглибленням модернізаційних тенденцій у середовищі національних еліт тогочасної Європи, але й радикалізацією настроїв різних соціально-економічних, культурно-релігійних, вікових суспільних груп. Це зокрема стосувалося швидкої емансипації та утвердження в громадському житті суспільних позицій жіноцтва і молоді. Активізація громадських пріоритетів була здебільшого пов'язана із зростанням конфронтації та милітаризації в Європі, особливо Росії та Німеччині. За таких умов суттєво зріс інтерес українських культурно-політичних діячів до громадських інституцій зазначених суспільних груп. Твердження німецького соціал-демократа К.

Лібкнехта «кому належить молодь, тому належить армія» [4, с.107] яскраво ілюструє тогочасну боротьбу національних еліт за душу і тіло молоді. Ідеї українського національного руху лягли в основу юнацьких воєнізованих загонів, скаутів та спортивних організацій. Молодь, яка ідентифікувала себе українцями, мала стати головними виконавцями власне «українського державницького проекту».

Як це не парадоксально, але поява громадсько-політичного руху українства призвела до його протиставлення з наявним у тогочасному російському суспільстві шовіністичним, імперським чорносотенним рухом, який підтримувала правляча верхівка. Не слід забувати й те, що державно-владні інституції як російсько-імперські, так і комуністсько-більшовицькі розглядали український громадський рух, як власне конкурента у боротьбі за впливи на громаду окупованих українських земель.

Певною мірою розгалуженість, розвиненість і сформованість системи українських громадських інституцій призвела до прагнення нової більшовицької влади, яка прийшла на зміну російському самодержавству, знищити власне українське громадське життя. Виходячи із теорії політичних систем, лідери російського більшовизму розуміли політичну систему соціалістичної держави як тотально одержавлене суспільство. Після жовтневого перевороту 1917 р. розпочинається формування такого суспільства, яке вирішує створити новий тип людини, спираючись на державну монополію виховання й пропаганди та на придушення всіх опозиційних впливів. Перекреслюється попередня історична епоха з її досвідом, традиціями, культурою. Відбувається процес свідомого винищення старого культурного шару, його джерел. Водночас розгортається форсований процес залучення мас до цивілізації у вульгаризованих інтернаціональних формах. [2, с.79]

Нова більшовицька влада почала розбудовувати власну політичну систему держави «диктатури пролетаріату» у якій місця власне незалежному українському громадському руху не передбачалось. Впродовж першої половини 1920-х рр. компартійні органи або поставили під власний контроль або знищили всі існуючі на той час українські громадські інституції. Згодом більшість активних українських громадських діячів було репресовано та знищено. Ось чому досягнувши піку свого розвитку, система українських громадських інституцій зазнала важкого удару з боку компартійних органів і припинила своє існування.

Досліджуючи український громадський рух другої половини XIX – середини XX ст., необхідно розглядати його як частину історичної етнології. Історична етнологія досліджує проблеми політики влади щодо окремих національностей, а також міжнаціональних контактів та відносин. Етнонаціональні спільноти, будучи в політичному і соціально-культурному аспектах складними утвореннями, характеризуються внутрішньою єдністю та водночас різноманітністю, а система складних різноманітних зв'язків та відносин об'єднує етносфери. Об'єктивні співвідношення і тенденції взаємодії етнонаціональних спільнот свідчать про природність політизації етнічності, в якій відчутна диференціація. [5, с.78] Будучи частиною

поліетнічних держав, українці не могли виступати пануючим державотворчим етносом. Російська та Австро-Угорська імперії були противниками будь-яких проявів націоналізму від народів та націй яких вони об'єднували. Винятком був власний націоналізм (російський шовінізм) титульної імперської нації. Як зауважують вчені, імперія будувалась на принципі «політичної та правової нерівності членів, що входили до її складу». [6, с.160] Імперське правління забезпечувалось системою розгалуженого поліційно-бюрократичного апарату, який мав забезпечити титульній державницькій нації можливості поступової асиміляції інших національностей. Асиміляційні процеси спричиняли міжетнічні та політичні конфлікти в середині існуючого поліетнічного імперського суспільства. Відповіддю на загрози втрати самобутності внаслідок насильницької асиміляції власне і стала поява українського національного руху в усіх його проявах та формах.

Важливою частиною об'єктивного підходу до вивчення історії українського громадського руху є розуміння історичних засад його появи, його внутрішньої особливої структури та історичного розвитку. Український громадський рух необхідно розглядати як частину власне українського національного руху, а останній як частину національного пробудження слов'янських народів у XIX ст., як «початковий період складання нації, початковий період формування національної свідомості, доки сформується політична програма нації». [1, с.106] Національний рух – це реальний суспільний рух, який можна якісно проаналізувати з різних сторін. Його можна досліджувати з соціально-культурного, соціально-економічного, релігійного, політичного боку. В кожному із перелічених елементів національного руху є зовнішня складова його прояву – система, чи поодинокі громадські інституції, які можна об'єднати в поняття «громадський рух».

Важливим чинником вивчення історії громадських об'єднань України є врахування ідеологічних засад формування власне української

моделі національного розвитку, які лягли в основу громадського руху, культурно-освітньої та соціально-політичної еволюції українського етносу, які вплинули на формування українського громадського руху. Громадський рух творять провідники національної ідеї, які мають за мету своєї діяльності породити етнічну спільноту, яка має себе політично ідентифікувати, як державницьку націю. Ідеї політичної єдності, консолідації етнічної спільноти навколо відродження власного державницького проекту, лягли в основу українського національного руху.

Отже, дослідження історії українського громадського руху потребує комплексного аналізу і вивчення його, як цілісної інституціональної системи. З цього випливає і потреба у наскрізному дослідженні, яке б охопило б різні історичні періоди та розглянуло громадський рух українства у його основних проявах та формах на різних часових етапах його історії.

1. Єкельчик С. Українофіли: світ українських патріотів другої половини XIX ст. / С. Єкельчик. – К.: КІС, 2010. – 272с.

2. Журба М.А. Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20-30 рр. XX ст.): Монографія / М.А. Журба. – К.: Науковий світ, 2002. – 499 с.

3. Когут З. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України / Зенон Когут. – К.: Критика, 2004. – 351с.

4. Либкнехт К. Избранные речи, письма, статьи / Карл Либкнехт. – М.: Госполитиздат, 1961. – 511с.

5. Монолатій І.С. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867-1914 рр. Монографія / І.С. Монолатій. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. – 736с.

6. Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації / Д. Шнаппер. – Харків: Фоліо, 2007. – 223с.

УДК 159.947.24:316.6

Наталія Ковтун

Вольова регуляція соціальної активності у контексті проблеми консолідації українства

У статті досліджено специфіку виявлення вольового начала у соціальній активності особи й особистості як суб'єктів суспільних перетворень. Значна увага у дослідженні присвячена аналізу перетворюючої діяльності пасіонарної особистості як суб'єкта консолідації українства в умовах становлення новітньої української державності.

Ключові слова: особа, особистість, пасіонарна особистість, соціальна активність, соціальна апатія, діяльність.

Natalia Kovtun

Volitional Regulation of Social Activity in the Context of the Problem of Consolidation of Ukrainians

The article deals with peculiarities of volitional principles of social activity of subjects of social transformation. It is stated that a person as a volitional activity subject is realized in spheres of moral, legal and political regulation of human behavior in society. Alongside with this a personality is a subject of volitional activity in different spheres of social life in transformative activity. It is proved in the article that it is a personality who is comparatively autonomous willful and individually original subject of social and cultural transformations. A personality always has to actualize volitional efforts to keep social harmony and achieve social good. In the research work much attention is paid to analysis of transformative activity of a passionate (accented) personality as a subject of the Ukrainians' consolidation process in conditions of modern Ukrainian statehood formation.

Keywords: Person, Personality, Passionary Personality, Activity, Social Activity, Social Apathy.